

Beynəlxalq Konfrans "Fizika-2005" International Conference "Fizika-2005" Международная Конференция "Fizika-2005"

7 - 9
Iyun
June 2005
Июнь

№242
səhifə
page 908-909
стр.

Bakı, Azərbaycan

Baku, Azerbaijan

Баку, Азербайджан

AZƏRBAYCAN DİLİNİN ELMİ DİL ÜSLUBUNUN İNKİŞAFI VƏ FİZİKİ TERMINOLOGİYA.

ZAMANOVA E.N.

MEA Fizika İnstitutu

Bakı, Azərbaycan, H. Cavid pr., 33, AZ-1143.

Tel: + (994 12) 39 41 51, Faks: + (994 12) 39 59 61, email: fizika2005@physics.ab.az

Azərbaycan milli elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin dünyəvi inteqrasiyası və dünyəvi elmlərin inkişaf nailiyyətlərindən səmərəli istifadə baxımından müxtəlif dilli və ixtisaslı lüğətlərin hazırlanması vacibdir. MEA-nın Fizika İnstitutunun "Fiziki-texniki proseslərin, terminlərin ensiklopedik tədqiqi, tərtibi və mətnşünaslıq" şöbəsində 7000-sözlüklü dörd dilli (azərbaycan, rus, ingilis, türk) ixtisaslaşmış fiziki terminlər lüğəti hazırlanıb. Müxtəlif dillərdə mövcud olan lüğətlərdən, ensiklopediyalardan, elmi-tədqiqat ədəbiyyatlarından, dərs vəsaitlərindən istifadə etməklə azərbaycan dilində fiziki terminlərin ensiklopedik izahatlı mətnləri işlənir.

2005-ci il dahi Eynşteynin şərafinə fiziklər ili, XXI-ci əsrə BMT "Mədəniyyətlər əsri", Yunesko isə "təhsil əsri" elan edib. Bu təntənəli əsrin dünyəvi təhsilə, mədəniyyətə verəcəyi töhfələr yəqin ki, çox yüksək olacaq. Bizim üçün də milli elmimizin, təhsilimizin, mədəniyyətimizin dünyada inteqrasiyası ölkəmizdə isə elmin, təhsilin, mədəniyyət, incəsənət və digər sahələrin müasir zamanın tələblərinə uyğun səviyyəyə qaldırılması aktual problemdir.

Yer üzərindəki mövcud olan və yaranıb, sonralar yox olan sivilizasiyaların tarixi dərsi odur ki, elmi, ədəbiyyati, incəsənəti dövlət nəzarətindən, köməyindən kənar qalan xalq, öz xadimləri ilə fəxr etməyən cəmiyyət sivilizasiyalı bir xalq, sivilizasiyalı bir cəmiyyət ola bilməz.

Tarixi araşdırmalar göstərir ki, azərbaycan xalqının yetişdirdiyi böyük şəxsiyyətlər elmə, maarifə, məktəbə daima diqqətli olmuşlar, ana dilinin sosial mövqeyinin möhkəmliyi, övladlarının bu dilə yiyələnmələri, ondan mənəvi quvvət ala bilmələri uğrunda mübarizə aparmışlar.

Ulu öndərimiz H.Əliyevin 1995-ci il oktyabrın 31-də Az.MEA-da keçirilən Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında Konstitusiyaya maddəsinin müzakirəsindəki nitqində dedi ki, Azərbaycan Konstitusiyasında azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə ayrıca maddə "o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə idi". /1,2/ Həmin maddənin həyata keçirilməsi respublikanın milli potensial imkanlarını hərəkətə gətirmiş, ana dilini daha da inkişaf etmək, cilalamaq, elm dilinə çevirməkdə

böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Bu inkişaf müxtəlif sahələr üzrə dilçi mütəxəssislərin, alimlərin dili zənginləşdirmələri, xalq danışığı dili ilə ədəbi dil arasındakı əlaqəni daha da genişləndirmələri, ədəbi dili ən müasir fikirləri ifadə etməyə hazır hala gətirmələri, elmi lüğətlərin, qrammatikaların, elmi-praktik vəsaitlərin hazırlanması yolu ilə aparılır.

Müasir azərbaycan dilində formalaşmış üslubi-funksional differensesiya belədir:

I Publistik dil.

1)informativ- publistik dil

2)bədii publistik dil

3)elmi- publistik dil

II Bədii dil.

III Elmi dil.

IV Rəsmi dil.

V Məişət dili.

Sivilizasiyanın proqresi biliklərin toplanması, ötürülməsi, yayılması və kütləviləşdirilməsindən asılıdır. Azərbaycan elmi inkişaf etdikcə onun üslubu da formalaşmış və təkmilləşmişdir. Elmi biliyə xas olan məntiqilik, onun anlayışlar, məfhumlar, istilahlər, sillogizmlər və s. ibarət sistem komponentləri həmin elmi biliyi ifadə edən dilə də təsirsiz qalmır, dilin elmi üslubunu formalaşdırmağa gətirib çıxardır.

Azərbaycan dilinin incəliklərinə, özünəməxsus cazibəsinə, mülayimliyinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda sətir məntiqinə görə tarixi baxımdan bu üslub dilimizin digər funksional üslubları ilə müqayisədə ən qədim və ən mükəmməl üslublardan biridir. Elmi dil üslubu fənlərə maraqlı göstərən, müxtəlif elm sahələrini öyrənmək

istəyənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Burada çoxlarının başa düşmədiyi terminlərdən, məfhum və anlayışlardan istifadə edildiyindən, izahedici vəsaitlərə ehtiyac duyulur.

Elmi-kütləvi üslub tələb edir ki, imkan daxilində terminlər sadələşdirilsin, dilin öz doğma sözləri ilə ifadə olsun, əgər buna imkan yoxdursa onun açılışına, şərhinə imkan yaradılsın. Çətinlik orasındadır ki, ya ciddi elmi bir mövzu şairənə-poetik dillə, obrazlı, ibarələrlə şərh və izah olunmağa başlanılır, ya da quru, cansız terminlərlə, ağır və çoxpilləli silloqizmlərlə yüklənir. Hər iki halda, nəticə etibarilə elmi biliklərin yayılması və kütləviləşdirilməsi məhz elmi-kütləvi üslub baxımından qəbul edilməzdir. İstər elmi-tədris, istərsə də elmi-kütləvi üslubda anlayışın sərrast ifadəsi vacib şərtlərdəndir. Bu üslublarda liriki haşiyələrə bədii-emosional fona, ekspressivliyə, məsələn ritorik suallara, patetik xitablara, nida və modal sözlərə meydan açmaq qətiyyətlə yol verilməzdir.

Digər tərəfdən termin elm üçün ən başlıca dil-məntiq vasitəsidir, onu sərbəst və ixtiyarı şəkildə dəyişmək və əvəz etmək olmaz. Lakin, burada da yaradıcı, orijinal yol tutmalı, dilin bütün imkanlarından bacarıqla istifadə edilməlidir.

Respublika MEA-na həsr olunmuş mətbuatdan, radio və televiziya verilişlərindən insanlar respublika elm aləmi ilə bərabər müxtəlif elm sahələrinə aid yüzlərlə terminlərlə də tanış olurlar: rezonator, adiabatik hal, aktiv mühit, akseptor, harmonika və s. Bu cür verilişlərin dilçiliyin, nitq mədəniyyətinin inkişafı ilə yanaşı elmi-pedaqoji, təlim-tərbiyəvi, elmi dəyəri də çoxdur.

Dilin lüğət tərkibinin inkişafında bir sıra sözlərin mənaca genişlənməsi, yaxud məhdudlaşması, yeni mənə qazanması, yeni leksik-qramatik vahidlərin yaranması mühüm rol oynayır. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi zənginləşir, terminologiya problemləri qaydaya salınır, müxtəlif xarakterli lüğətlər hazırlanır, nəşr edilir.

Elmin, təhsilin dünyaya inteqrasiyası baxımından və dünyəvi elmlərin inkişaf nailiyyətlərindən səmərəli

istifadə baxımından müxtəlif dilli lüğətlərin hazırlanması da vacibdir.

Dünyada geniş yayılmış ingilis dilini bilmək elm-mədəniyyət xadimlərinin, ziyalılarının peşə borcudur.

Rus dilinin öyrənilməsi işi təkmilləşdirilməli, ziyalılar bu dili bilməlidir, çünki dünya elminin, mədəniyyətinin əsas nailiyyətləri barədə rus dili vasitəsilə məlumat əldə etmək mümkündür.

Türk dili isə böyük bir ölkənin, zəngin elmin, nəhəng mədəniyyətin dilidir.

Bu dilləri bilən azərbaycan ziyalılarna bütün sahələrdə böyük ehtiyac var, onlar novatorluqla yanaşı yüksək peşəkarlıq və səriştələrlə olduqca faydalı ola bilər. Lakin onların da çoxdilli ixtisaslaşmış lüğətlərə ehtiyacı var.

MEA-nın Fizika İnstitutunun "Fiziki-texniki proseslərin, terminlərin ensiklopedik tədqiqi, tərtibi və mətnşünaslıq" şöbəsində bu sahədə ardıcıl işlər aparılır. 7000-lik dörd dilli azərbaycan, rus, ingilis, türk ixtisaslaşmış fiziki terminlər lüğəti hazırlanır.

Baxmayaraq ki əlimizin altında yapon-rus-ingilis dilində 24000-sözlüklü fiziki lüğət var idi, biz olduqca yaradıcı yanaşmış, seçmə, müasir, elmi, həm də tədris baxımından vacib, ən çox işlənən fiziki terminləri seçib dil, mənə, tərcümə və quruluş cəhətdən qaydaya salmışıq. Bu işdə institutumuzun və MEA-nın başqa institutlarının da əməkdaşları fəal iştirak edirlər, müxtəlif köməklərə görə təşəkkürümüzü bildiririk.

Hal-hazırda müxtəlif dillərdə mövcud olan lüğətlərdən, elmi-tədqiqat ədəbiyyatlarından, dərslər vəsaitlərindən istifadə etməklə azərbaycan dilində fiziki terminlərin ensiklopedik izahatlı mətnləri işlənir. Fiziki hadisələrin, proseslərin, cihaz və avadanlıqların, materialların xarakteristikaları, parametrləri haqqında ensiklopedik, yəni elmi cəhətdən dərin, həm də qısa, anlaşılıq izahatları hazırlanır. Bu mürəkkəb, çətin və gərgin işi şöbənin əməkdaşları böyük həvəslə, məsuliyyətlə yerinə yetirir.

[1]. "Azərbaycan" qəzeti, 2.XI.1995

[2]. N.Xudiev, Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı, 1997, Təhsil nəşriyyatı.